

Olosz Levente

A zsidók mint propagandaeszköz és alkualap a kommunista Romániában

A Román Kommunista Párt az 1950-es évektől igyekezett profitálni a nagyszámú zsidó lakosságából – először előnyös gazdasági befektetésekért, később valutáért bocsátotta áruba zsidó állampolgárait. A legújabb történelmi és publicisztikai munkáknak köszönhetően ez az államilag irányított emberkereskedelem viszonylag széles körben ismertté vált. Azonban a román zsidóság „hasznosításának” történetében létezett egy másik, ezzel párhuzamosan futó történetszál is. Nevezetesen az az arculatépítés, amelyet Románia a Nyugat – főleg az Amerikai Egyesült Államok – irányába indított, és melynek nyomán az szovjet blokkhoz tartozó ország előnyös kereskedelmi feltételek, vagyis a Legkedvezettebb Ország (Most Favored Nation – MFN) státuszának elnyerésére irányult. Tanulmányomban a cél szolgálatába állított román propagandakampányt és a román zsidóság fel- és kihasználásának módját vizsgálom meg a Szabad Európa Rádió azon dokumentumai alapján, melyek az *Open Society Archive*-ban (OSA) találhatóak.¹ A vizsgálat főkuszában az 1960 és 1989 között eltelt közel 30 év áll.

Radu Ioanid, a Washingtoni Holokauszt Múzeum kutatója ismertette először a romániai zsidók kiárusításának körülményeit párhuzamban az Amerikai Egyesült Államok előnyös kereskedelmi jogsultságra tett erőfeszítéseivel. Radu arra a következtetésre jutott, hogy a Román Szocialista Köztársaság számottevően profitált az Amerikai Egyesült Államokkal folytatott előnyös kereskedelemből, amelynek elérésében és megtartásában az egyik legfontosabb szerepet Moses Rosen, Románia főrabbija játszotta.² A hidegháború alatti években Romániában szolgálatot teljesítő amerikai és izraeli diplomaták többsége visszaemlékezés formájában örökítette meg a rabbi tevékenységét, azonban ezekben a munkákban a szerzők a saját tevékenységük keretében írták le az eseményeket.³ Moses Rosen visszaemlékezése is a saját szempontjából meséli el életét és aktivitását.⁴

Radu Ioanid már felvázolta annak a folyamatnak a döntő állomásait, amely a MFN-státusz megszer-

zésére és megtartására irányult, nemkülönben a menet közben kialakított gyakorlatot a zsidóság felhasználására. Azonban Radu munkája nem tartalmazza annak a propagandakampánynak a részleteit, amely az arculatépítés és az MFN-státusz megszerzése érdekében zajlott. Így nem tárgyalja kellő részletességgel azt, hogy a román kommunista rezsim milyen módon használta fel a román zsidó kisebbséget az arculatépítés és MFN-státuszért indított, diplomáciai és politikai eszközökkel támogatott propaganda hadjáratban. Ugyanis kétségteljesen volt ez, ahol a rezsim a Nyugatról elvárt liberális fejlődés helyett a bőséges tárházzal felszerelt propagandatechnikák valamelyikét vagy azok kombinációit alkalmazta a politikai elnyomás, a kivándorlás korlátozása és az emberi jogok megsértése terén.

Az OSA-ban található a Szabad Európa Rádió (SZER, angolul Radio Free Europe/Radio Liberty) dokumentumai, amelyek egyedi módon engednek betekintést a hidegháború propagandagépezetébe, mindkét fél részéről. Az Amerikai Egyesült Államok ezt az intézményt használta fel arra, hogy a polgári demokrácia értékeit és fontosnak tartott információkat közvetítsen a szovjet befolyás alá került kelet-közép-európai lakosság számára. Az intézménynek kettős szerepe volt: először is információt gyűjtött a különböző szocialista országokból újságokon, menekültek/disszidensek vagy turisták beszámolóin, rádióadásokon keresztül, továbbá pedig a gyűjtött információt felhasználva sugározta vissza a „tényleges híreket” a célszörzögekbe.⁵

A SZER Müncheni Kutatási Intézetét 1950-es évek elején hozták létre azzal a céllal, hogy megkönnyítsék a szerkesztőség munkáját. Minden szocialista orszöghoz kutatási egységet rendeltek, ahol elemzők és levéltárosok gyűjtötték, osztályozták, interpretálták és továbbították a szerkesztögeknek a naprakész információt.⁶ A kutatóintézetben értékelték és külön jelentésekbe iktatták a nyugat-európai menekülttáborokban és bevándorlási hivatalokban összegyűjtött beszámolókat.⁷ Ezeket a jelentéseket tételeknek (*item*) nevezték, amelyeket megbízható

forrásként kezelték, mivel olyan emberektől származtak, akik az adott országokban éltek és tapasztalták meg a mindennapi élet körülményeit.⁸ A tétel-jelentések a 70-es évekre megszűntek, így a további időszakra más jellegű, de szintén az országban élő emberek perspektíváját megjelenítő forrásokat dolgoztam fel. Ezek a nyugati hírügynökségek, a nyugati sajtó, valamint az emberjogi és a zsidó szervezetek beszámolóiból állnak. A sajtó és a szervezetek munkatársai igyekeztek különböző beszámolók és látogatások alapján felmérni a valós viszonyokat.

A felsorolt dokumentumok részletes elemzésével két eltérő – és sok esetben ellentétes – narratívát különítettem el a román államszocializmus zsidóságról. Egyfelől a Román Kommunista Pártét, másfelől pedig romániai zsidókat, emberjogi szervezeteket és a külföldi újságírókat, közéleti személyiségeket. Ez utóbbira nyugati zsidó narratívaként hivatkozom.

A román zsidóság mindegy fele élte túl a holokausztot, a háború után 353,000⁹ zsidó élt az ország területén. Az adatok alapján állítható, hogy Románia területén élt a legnépesebb zsidó közösség Európában, leszámítva a Szovjetuniót. Ez a zsidó népesség azonban nem volt homogén. Az Erdély területén élő zsidók döntően magyar kultúrával rendelkeztek, és a magyar nyelvet használták, köszönhetően a 19. századi magyarországi zsidó asszimilációs igyekezetnek, amelyet teljesen soha nem tudtak visszafordítani. 1948-ban a Bánságot, Partiumot és Máramarost is magába foglaló Erdély területén közel 80 ezer zsidó élt.¹⁰ A zsidó közösség világi és vallási intézményeit leginkább a nagyobb városokban (Kolozsvár, Nagyvárad, Temesvár) szervezte újjá. A folyamatos kivándorlási hullámban ők is aktívan részt vettek, így a 20. század második felében drámain apadt az erdélyi zsidók száma.

ROMÁNIAI KÜLPOLITIKÁJA AZ 1948-AS FORDULAT UTÁN

1948 után Románia a Szovjetuniótól függő vazalusszerepbe süllyedt, ezért a Román Kommunista Párt gazdasági, társadalompolitikai és külpolitikai döntéseiben a Szovjet Kommunista Párt vezetőinek az „útmutatásait” követte. Ez az alárendelt szerep azonban 1958-ban oldódni látszott. A Szovjetunió, engedve Gheorghe Gheorghiu-Dej (1901–1965), a Román Kommunista Párt főtitkára kérésének, kivonta a Romániában állomásozó csapatait, széles manőverezési pályát hagyva a főtitkárnak. Dej így

Gerald Ford, Richard Nixon
és Nicolae Ceaușescu

elkezdhetette egy, a szovjet modelltől eltérő, független bel- és külpolitika kialakítását, amiben elsősorban az motiválta, hogy elutasította Románia nyersanyagellátó szerepét a Varsói Szerződés államain belül.¹¹

Románia függetlenedését az 1965-ben hatalomra került Nicolae Ceaușescu (1918–1989) tovább folytatta, majd az 1967-ben, az Izrael és arab államok között lefolyt hatnapos háború után véglegessítette. Ceaușescu megtagadta a Moszkva által javasolt nyilatkozat aláírását, ami Izraelt agresszornak titulálta, és kimondta a diplomáciai kapcsolatok megszakítását a zsidó állammal. Ezzel az aktuálisan Bukarest határozott jelzést küldött a szovjet vezetőknek, hogy Románia ragaszkodik a szabad döntések meghozatalához a különböző külpolitikai helyzetekben.¹² Ezzel Románia maradt az egyetlen kelet-európai szocialista állam, amely nem szakította meg Izraellel a diplomáciai kapcsolatot. Később Romániának előnyére vált ez a lépés, mivel a két ország közötti kereskedelem megnövekedett, és Bukarest közvetítő szerepet vállalhatott Izrael és más szocialista országok között, valamint képes volt lebonyolítani a romániai zsidóság kivándoroltatását is.

Mivel sem Dej, sem Ceaușescu nem volt képes megvalósítani gazdasági támogatás és kereskedelmi partnerek nélkül függetlenségi politikáját, Románia már 1956-ban a nyugati államok irányába tapogatózott a gazdasági segítségnyújtás igényével.¹³ Mindenekelőtt az Amerikai Egyesült Államok támogatását igyekezett elnyerni.¹⁴ A washingtoni döntéshozók lehetőséget láttak Románia függetlenedésében ahhoz, hogy éket verjenek a kommunista blokk országai közé. A két ország közötti diplomáciai kapcsolatok rohamos tempóban fejlődtek. 1956-ban Románia és az USA között a diplomáciai missziót konzulátusi szintről követségi szintre emelték, 1969-ben pedig, a történelemben először, egy

Golda Meir és Moses Rosen

amerikai elnök, Richard Nixon Bukarestbe látogatott. A megtett lépések határozottan jelezték Románia USA felé történő elmozdulását, azonban továbbra is a marxista-leninista ideológia és szocialista államberendezkedés határozta meg az ország jellegét, valamint a Szovjetunióval fenntartott kapcsolatában sem állt be törés, inkább fokozatos elhidegülés következett be.

Az új viszonyok között a román kommunista vezetés mindenekelőtt arra törekedett, hogy elnyerje a Legkedvezettebb Ország státuszát az USA-nál. A státusz elnyerésével a fogadó állam ugyanolyan kereskedelmi előnyöket élvezett, mint a kiállító állam más kereskedelmi partnerei.¹⁵ Természetesen a hidegháború alatt a Szovjetunió és annak szatellit államai nem élvezhettek ilyen kedvezményeket. 1974-ben Jackson–Vanik-kiegészítés (*Jackson–Vanik amendment*) címen új törvényt vezetett be az USA törvényhozása, amely megtagadta az MFN-státusz odaítélését olyan nem piaci jellegű gazdasággal rendelkező országtól – így Romániától is –, amely korlátozza polgárai kivándorlását. Ezzel a kikötéssel szerették volna elősegíteni általánosságban az emberi jogok javulását, különösen a kivándorlás lehetőségét – legfőképpen a zsidókat – a kommunista országokból.¹⁶ A Jackson–Vanik-kiegészítés szerint az elnöknek minden évben jogában állt feloldani a kikötést, ha elegendő bizonyíték támasztotta alá a szabad kivándorlás lehetőségét, valamint úgy ítélte meg, hogy az MFN-státusz hozzájárul az ország további fejlődéséhez és liberalizációjához.¹⁷ Románia 1960-tól törekedett a státusz elnyerésére, célját azonban csak 1975-ben érte el, és egészen 1988-ig részesült a kedvezményes kereskedelemről. Az MFN-státusz egyúttal a két ország speciális kapcsolatának a szimbólumává vált.

KÉT NARRATÍVA

Jellemzően mindkét narratíva három kérdéskör köré csoportosul: a romániai zsidók emigrációja, az antiszemitizmus kérdése és a zsidók országon belüli helyzete, beleértve vallásuk szabad gyakorlását, kultúrájuk fenntartását, jogegyenlőségük fokát és a diszkriminációt. A román narratíva elsősorban Nyugatra, de főképp az Amerikai Egyesült Államok fele irányult, s korántsem tükrözte a tényleges belső viszonyokat.

Románia már az 1950-es évek közepétől felismerte, hogy az Amerikai Egyesült Államok számára igen fontos értéket képviselnek az emberi jogok és a Moszkvától való függetlenedés gondolata.¹⁸ Míg az utóbbi egyeztet Románia céljaival, és így könnyen képviselhető volt, addig az előbbi tekintetében igencsak elmaradt az USA által elvártakhoz. A román vezetés a zsidókat használta fel mint a nemzetközi közösség által ismert és védeni próbált csoportot, hogy bemutassa, pozitív változások történnek az emberi jogok terén. Ezt a feladatot úgy teljesítették, hogy tudatosan a valóságot egyáltalán nem tükröző narratívát alakítottak ki.

A fordulat a romániai zsidók ily módon történő bemutatásában az 1950-es évek közepére datálható, amikor is látványos változás állt be a rezsim retorikájában. 1948 végétől ugyanis, szovjet mintára, drasztikus folyamat indult meg, amely a zsidóság felszámolására törekedett, kezdve a cionista mozgalom betiltásával, vezetőik letartóztatásával, zsidó kulturális és szociális intézményeik megszüntetésével és a zsidók intézményes diszkriminációjával.¹⁹ Ez a gyakorlat egészen Sztálin haláláig hathatósan fejtette ki romboló hatását. 1956-tól azonban széleskörű gyakorlattá vált a zsidó közösség kulturális autonómiája, a vallási szabadság újbóli kihangsúlyozása, s az ellenük alkalmazott hivatalos diszkrimináció vagy az antiszemitizmus megszüntetésének ismétlése.²⁰ A szakirodalom elismer néhány pozitív változást, főleg a vallási, illetve a kulturális élet bővítése terén,²¹ azonban hangsúlyozza az erős állami és ideológiai kontroll dominanciáját, és persze a román állambiztonsági szolgálat szigorú ellenőrzését az új intézményekben és megnyitott lehetőségekben.²² Így elmondható, hogy a román rezsim külföld felé mutatott narratívája eltért attól, ami a valóságban megvalósulhatott.

A kivándorlás kérdésében a hatalom retorikája sokkal később változott meg. Jellemzően az 1950-es²³ évek második felében, sőt még az 1960-as évek elején²⁴ is Romániában a „zsidókérdést” a szocialista társadalmon belül megoldott állapotnak könyvelték el, és ennek megfelelően elítélendő tettnek bé-

lyegeztek meg mindenfajta kivándorlási szándékot vagy kísérletet. Ebből az álláspontból csak a „családegyesítés” esetében engedtek. Ezt a fogalmat a kivándorlás elkendőzésére használták, így miközben folyt a családegyesítésnek álcázott kiárúsítás, a propaganda megbélyegezte a tömeges kivándorlás gyakorlatát.²⁵

Az 1960-as évek közepén, miután már javában folyt a zsidók kiárúsítása Izrael felé, és elindult a kampány az MFN-státusz megszerzéséért, jelentős változás állt be a kivándorlás megítélésében is. Az új retorikában azt hangsúlyozták, hogy minden romániai zsidónak lehetősége van az ország elhagyására.²⁶ Az MFN-státusz elnyerésével a kommunista rezsim igyekezett kivédeni minden olyan bírálatot, amely a kivándorlás nehézkes voltára irányult. Hivatkoztak a kivándorlási procedúra hosszúságára,²⁷ annak indoklására, hogy miért vesz igénybe egy évet a kivándorlás előkészítése, vagy rámutattak a kivándorlásra nem hajlandó előregedett zsidó lakosságra²⁸ – így próbálva igazolni a kivándorlók alacsony számát. Továbbá tagadtak minden olyan értesülést, ami azt állította, hogy a kivándorlók elvesztik állásukat vagy diákstátuszukat.²⁹ A sorozatos kritikák ellenére Romániának sikerült fenn tartani ezt a narratívát a kivándorlásról, igaz, az 1980-as évek végére erősen megkérdőjeleződött mindennek a hitelesége.

A román narratívában az antiszemitizmus megítélését a teljes tagadás jellemezte, kombinálva egyes kirívó esetek elbagatellizálásával. A Román Kommunista Párt hivatalos álláspontja szerint a Román Népköztársaságban a faji kérdést felszámolták, ezért antiszemita jelenségek sem fordulnak elő. Ezt a román propagandagépezet folyamatosan súlykolta az Amerikai Egyesült Államoknak.³⁰ Az 1980-as évektől azonban a – az RKP által tolerált – zsidóellenes megnyilvánulások olyan mértékűt öltöttek, hogy nem tudták tovább tagadni, és a román hatalom kénytelen volt reagálni rá. Így a hivatalos román verzióban az antiszemita incidensek mindinkább marginális esetekként, elbagatellizálva és eltérő indok szerepeltetésével jelentek meg, amelyek ellen a hatalom határozottan fellép.³¹ Így egy zsinagóga felgyújtását a zsinagóga balul elsült kirablásával magyarázták,³² vagy Corneliu Vadim Tudor³³ nyílt antiszemita verseire jelentéktelen mozzanatként hivatkoztak, amelyet a hatóságok amúgy is megtoroltak.³⁴

A román hatóság egyik legvitatottabb döntése a Bukarest központjában álltó Szezárd Nagy zsinagóga lebontása volt, ami ellen a nemzetközi közvélemény határozottan tiltakozott. A román rezsim következetesen kiállt azon véleménye mellett, hogy a

Moses Rosen amerikai vendégekkel Bukarestben

zsinagóga lebontása egy „városrendezési projekt” keretében történik, ezért a döntésben sem antiszemitizmus, sem egyéb zsidók elleni diszkrimináció nem játszik szerepet.³⁵ Minden tiltakozás ellenére végül a zsinagógát lebontották.

A romániai zsidók és független szervezetek újságírói beszámolóiban azonban a román kommunista rezsim narratívájával ellentétet politikai és társadalmi folyamatokról árulkodnak. Ebből a narratívából is kitűnik, hogy az 50-es évek közepén beköszöntött egy relatív olvadás a román rezsim zsidókkal szembeni politikájában, kiengedték például a bebörtönzött cionistákat. Azonban ez az enyhülés nem tartott sokáig. Az egyéni beszámolók szerint az évtized végére új letartoztatási hullám vette kezdetét.³⁶ Emellett a jelentések párttisztogatásokról,³⁷ nehéz gazdasági helyzetbe került közösségekről, diszkriminációról és gyakran elszabaduló antiszemita érzületekről tettek említést.³⁸ Ezek elsősorban az intenzív kivándorlás-ellenes kampány részeként jelentkeztek.

Az 1980-as évek második felétől egyre erősödött a nyugati kritika. Elsősorban újságírók érveltek úgy, hogy Ceaușescu a saját politikai céljaira használja fel a zsidókat. Míg egyesek visszafogottan csak a JOINT romániai működésének előnyeit ecsetelték,³⁹ addig mások a kulturális szabadság és tevékenységek mögött rejtő szigorú állami és ideológiai kontrollról, valamint a pártot és társadalmat átszövő antiszemitizmusról számoltak be. Végkövetkezésként egyesek arra a felismerésre jutottak, hogy Románia tönkreteszi a zsidók életét, miközben kiárúsítja őket kereskedelmi előnyökért és keményvalutáért.⁴⁰ Ion Mihai Pacepa, a Romániából disszidált hírszerző tiszt még ennél is tovább ment, és azt állította, hogy Romániában az emberi jogokat semmibe veszik, így a zsidókat is. A román

hírszerző szolgálat külön akciócsoportot tart fenn az amerikai közvélemény és politikai vezetés befolyásolására az MFN-státusz érdekében.⁴¹ Mindemellett a 80-as évek közepétől kritikák sorozatát fogalmazták meg a Román Kommunista Párt által tolerált – egyesek szerint támogatott – antiszemitizmus ellen is.

A nyugati zsidó narratíva eltérő véleményt fogalmazott meg a román hatóságok kivándorlási gyakorlatáról is. Az 50-es évek második felében és a 60-as évek elején a hivatalos álláspont nem szimpatizált a kivándorlás gondolatával, így nem meglepő, hogy a beszámolók több éves várakozási időről, zsarolásokról, a kivándorlók letartóztatásáról és más, a kivándorlók elleni fellépésekről tájékoztattak. Azonban a beszámolók tartalma 1975 után – vagyis az MFN-státusz odaítélésének évében – sem változott, és jelentések sorozata érkezett olyan történésekről, amelyek szöges ellentétben álltak a kivándorlás szabadságát hangoztató román retorikával. Kiderült, hogy akiknek kivándorlását a felső vezetés ellenzi, azok reménytelenül próbálkoztak az engedélyek megszerzésével.⁴² Az MFN-státusz meghosszabbítása kapcsán tartott meghallgatások és nyilatkozatháború során amerikai szenátorok, emberjogi és zsidó szervezetek, valamint neves disszidensek emelték fel szavukat a román kivándorlási eljárás visszaságai miatt.⁴³ Sokan rámutattak, hogy a kivándorlás az MFN-státusz ellenére nemhogy nem növekedett (az elvártaknak megfelelően), de egyes években és periódusokban csökkenés tapasztalható.⁴⁴

Ezért összességében elmondható, hogy két teljesen különböző és sokszor egymásnak ellentmondó narratíva alakult ki a két fél között. Míg a kulturális és vallási engedmények tekintetében a Román Kommunista Párt álláspontja érvényesült dominánsan, addig a politikai elnyomás, diszkrimináció és antiszemitizmus tekintetében az ellenzék narratívája tűnt hitelesebbnek. De a két narratíva a kivándorlás kapcsán feszült a leginkább egymással szembe, mivel az egyik egy teljesen szabad, minden bonyodalomtól mentes kivándorlásról beszélt, addig a másik egy korlátozott, szigorúan felügyelt, limitált és jól meghatározott politikai érdekek mentén levezényelt „kiárusítás” képét festette le.

ROMÁN PROPAGANDATECHNIKÁK

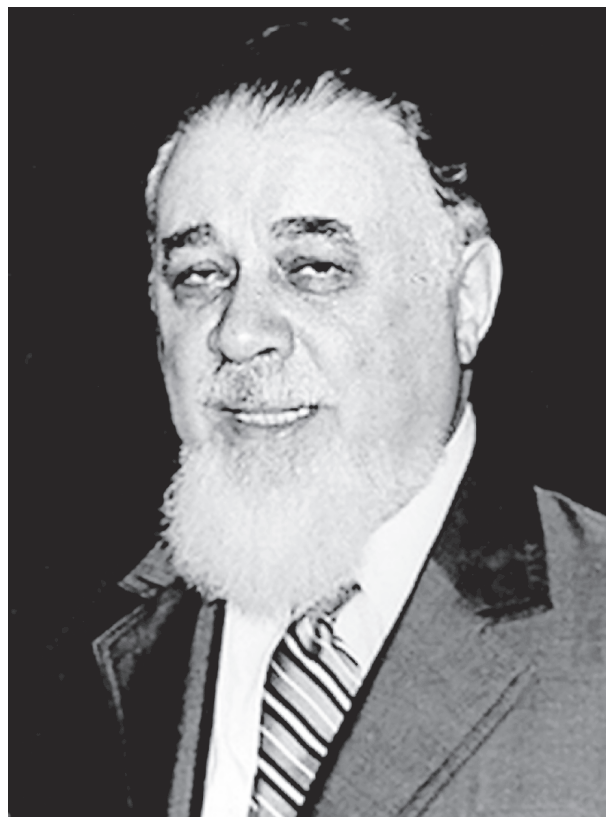
Mint az előzőekből kitetszik, a román narratívát megkonstruált valóságnak tekintem, amelyet propagandatechnikák segítségével hoztak létre a célból, hogy javítsák Románia reputációját, és szert te-

gyenek az MFN-státuszra vagy annak meghosszabbítására. Felvetődik a kérdés: milyen módon és csatornákon keresztül közvetítették a román narratívát, illetve pontosan ki vagy mi volt a célcsoport?

Kétségtelenül nem a román sajtó volt a közvetítő csatorna. Ezt jól jelzi a román zsidóság és a kivándorlás témáinak hiánya a román sajtóban, amely valószínűleg az arab államok irányába fenntartott jó román diplomáciai kapcsolatok számlájára írható.⁴⁵ A közvetítő csatornák valójában olyan személyek vagy szervezetek voltak, akik/amelyek valamilyen formában kapcsolódtak a román zsidósághoz, és a nemzetközi életben presztízzsel rendelkeztek. Három propagandatechnika azonosítható be: kettő a propaganda szállítására utal, egy pedig mutatja a zsidó lakosság felhasználását alkualap-biztosíték gyanánt.

Moses Rosen

A propagandagépezet legfontosabb szereplője minden bizonnyal Moses Rosen (1912–1994), a romániai zsidóság főbbijája volt. Pozícióját 1948-ban nyerte el, emellett 1964-ben őt választották meg a

Moses Rosen

Romániai Zsidó Közösség Federációja elnökének is, és törvényi előírás szerint mint Románia egyik kisebbségének vezetője parlamenti képviselői státuszt is kapott. Rosen első, a Román Kommunista Párt álláspontjának kedvező nemzetközi sajtónyilatkozata 1956-ra datálható. Ebben az interjúban Rosen azt állította, hogy a román zsidó közösség hivatalosan szervezett vallási közösség, teljes autonómiával rendelkezik, de a kulturális minisztérium alá tartozik. A kormány elősegíti a zsidó identitás megőrzését, tilt mindenfajta negatív fellépést ellenük, és nem követeli meg a közösség asszimilációját.⁴⁶ Későbbiekben Rosen egyre gyakrabban fejtette ki álláspontját a nyugati médiumok számára. A „megfelelő információ” célba jutásának megkönnyítése végett a rezsim engedélyezte Rosen számára nyugati zsidó közösségek vagy szervezetek meglátogatását és a zsidósággal kapcsolatos rendezvényeken való részvételt. Így 1956-ban Svédországba, 1963-ban Angliába és Izraelbe, 1965-ben Franciaországba, 1966-ban Belgiumba (folytathatnánk a sort) látogat, és kiáll nyilatkozataival a RKP zsidópolitikája mellett. Ezek az utak azt a célt szolgálták, hogy javítsák Románia megítélését a nyugati országokban azáltal, hogy mindenhol a zsidó kisebbség kedvező helyzetét mutatták be.

Rosen tevékenysége az MFN-státusz megszerzésében és megtartásában többszörösen felértékelődött. Az RKP-nak Rosen személyével lehetősége adódott „megmutatni” – vagyis azt a látszatot kelteni –, hogy a Moszkvától való függetlenedése együtt járt a romániai emberi jogok javulásával is. Rosen az 1970-es évektől kezdődően már az Egyesült Államokba utazik, és ott fejt ki gondolatait a romániai zsidóság „széleskörű jogairól”, „pozitív diszkriminációjáról” és a „szabad kivándorlásáról”. Rosen mindent elkövetett, hogy bizonyítsa, a román kormány megfelel a Jackson–Vanik-kikötés elvárásainak, így tiszteletben tartja az emberi jogokat, a zsidó kisebbségnek nagyfokú vallási és kulturális autonómiát biztosít, és legfőképpen engedélyezi a zsidók kivándorlását. Részt vett amerikai zsidó szervezetek rendezvényein, kongresszusi MFN-meghallgatásokon, találkozott amerikai politikusokkal vagy befolyásos zsidó személyekkel.⁴⁷ Ilyen alkalmakkor többször kifejtette az MFN-státusz megadásának fontosságát a román zsidóságra nézve, úgy érvelve, hogy az MFN-státusz a román gazdaság erősítésével közvetlenül a romániai zsidóságot támogatja, és elősegíti a kivándorlásukat is.⁴⁸

Az MFN-státusz megadása után a kritikák évről évre sűrűsödtek, mivel Ceaușescu nem volt hajlandó a zsidókkal szembeni politikáján változtatni.⁴⁹ Így Rosen számára egyre kínosabb és problemati-

Moses Rosen Kolozsváron

kusabbá vált kiállni a román érdekek mellett, például 1983-ban, amikor az RKP vezetősége oktatási adóval akarta súlytani a kivándorlókat. Rosen ebben az esetben igyekezett meggyőzni a nyugati közvéleményt, hogy az adó nem vagy csak elenyésző arányban fogja érinteni a zsidó kisebbséget.⁵⁰ Hasonló módon próbálta csillapítani azokat a kritikákat, amelyek a kivándorlók alacsony számára, valamint a kivándorlási eljárás nehézkes jellegére vonatkoztak, és a kritikusok erre hivatkozva kérték az amerikai politikai vezetést, hogy ne hosszabbítsa meg Románia kedvezményes státuszát.⁵¹ Így nem túlzás azt állítani, hogy a Rosen közvetítette tagadás volt a válasz a Romániát ért kritikákra. Minden ilyen tett következményeként Rosen az USA-ba utazott, ahol hányt, cáfolt, találkozókon vett részt, újabb nyilatkozatokat tett, vagyis minden lehetőséget felhasználva küzdött az MFN-státuszért. Memoárjában ő maga is elismeri, hogy a segítséget sokat nyomott a latba a nyugati politikusok döntéseinek.⁵²

Rosen lobbytevékenysége a 80-as évek második felétől alábbhagyott, és egyre inkább kritikussá vált, főleg olyan társadalmi problémák tekintetében, mint az antiszemitizmus.⁵³ Azonban továbbra is tartózkodott a pártvezetés vagy Ceaușescu nyílt kritizálásától, és továbbra is támogatta az MFN-státusz megadását.⁵⁴

Rosen motivációját illetően nincs egyértelmű válasz a történészek, diplomaták és politológusok körében. Rosen visszaemlékezésében azt állítja, hogy azért támogatta Romániát, mert a zsidó közösség számára nyújtott engedmények alkalmassá tették az országot a státuszra.⁵⁵ Ezt támasztják alá az akkori izraeli és amerikai diplomaták is, hangsúlyozva saját támogató szerepüket.⁵⁶ Ezek a munkák visszautasítják a vádakot, hogy Rosen „kollaborált” Ceaușescuval. Ezzel szemben más visszaemlékezések,

Nicolae Ceaușescu és Henry Kissinger

Rosen 1956 előtti tevékenysége⁵⁷ és a tudományos történeti munkák ennek ellentmondanak, azt állítva, hogy Rosen önként vállalt szerepet a propagandában és teljesítette Ceaușescu követeléseit.⁵⁸ Az általam vizsgált dokumentumok utóbbi konklúziót támasztják alá, azonban nem ítélező céllal. Minden valószínűség szerint Rosent a Ceaușescu-rezsimmel való együttműködésben az a cél vezérelte, hogy így segítse és támogassa az ország zsidó lakosságát. Felismerte, hogy az MFN-státusz és izraeli kivásárlás nélkül Románia vonakodva vagy egyáltalán nem engedélyezné a zsidók kivándorlását. Véleményem szerint egy 1985-ben tett kijelentése foglalja össze legpontosabban indítékait és céljait:

„Két elv alapján végzem munkám: Mindent megteszek, hogy segítsen a zsidó államot és azokat az embereket, akik oda szeretnének menni, emellett pedig megpróbálok nem katasztrófát hozni azokra, akik még itt [Romániában] élnek és szeretik szülőföldjüket.”⁵⁹

A zsidó szervezetek és Izrael

Románia a kedvezményes kereskedelmi státuszért vívott küzdelme nem hozhatott volna pozitív eredményeket az amerikai zsidó szervezetek segítségével. Négy, az Amerikai Egyesült Államokban működő zsidó szervezet azonosítható Románia támogatójaként, míg egyesek nyíltabban és gyakrabban, mások burkoltabban és ritkábban fejtették ki ez irányú tevékenységüket: Zsidó Világkongresszus, B'nai B'rith, Amerikai Zsidó Bizottság⁶⁰ és a Fontosabb Amerikai Zsidó Szervezetek Konferenciája (MAJO).⁶¹ Ezek a szervezetek több szálon

kapcsolódtak és kapcsolódnak még ma is egymáshoz és Izraelhez.

A négy szervezet vezetője az 1975 és 1988 közötti időszakban több ízben tett látogatást Romániában, és találkozott Nicolae Ceaușescuval, valamint más prominens román vezetőkkel. Moses Rosennel állandó kapcsolatban álltak Romániában és a nyugati országokban is. 1975-ben (az MFN megadásának évében) került sor az első találkozásra Ceaușescu és Nahum Goldmann, a Zsidó Világkongresszus elnöke között.⁶² Hasonlóan a jövőbeni találkozókhöz a román párttitkár és a zsidó szervezetek vezetői között, e beszélgetés részleteit nem ismerjük, a román hírügynökség csak egy pár soros beszámolót közölt a találkozás tényéről. Azonban esetünkben nem is a megbeszélés tárgya fontos, hanem a találkozások gyakorisága. Ceaușescu a Zsidó Világkongresszus vezetőivel a továbbiakban még hat alkalommal találkozott, az Amerikai Zsidó Bizottság vezetőjével két alkalommal és a MAJO küldöttjével ugyancsak kétszer. Mindazonáltal a B'nai B'rith szervezet tekinthető a legfontosabb partnernek, amelynek vezetői kilenc alkalommal látogattak Bukarestbe, ebből nyolc alkalommal Jack Spitzer, a szervezet elnöke.

Mindeközben a szervezetek folyamatos és hatáson támogatót nyújtottak Románia számára az MFN megszerzéséhez. Már 1975-ben, a Washington és Bukarest közti tárgyalások közben, a B'nai B'rith szervezet biztosította Gerald Ford elnököt Romániának a szabad kivándorlás terén tett erőfeszítéseiről. Akkor ez a biztosíték elengedhetetlen volt az MFN-státusz elnyeréséhez.⁶³ Schindler rabbi, a MAJO elnökének 1976-os pozitív nyilatkozata adta meg a döntő lökést a státusz első meghosszabbításához.⁶⁴ A továbbiakban pedig Edgar Bronfman, a Világkongresszus elnöke, de legfőképpen Jack Spitzer folyamatosan kiállt a román MFN-státusz meghosszabbítása mellett. Tették ezt leggyakrabban bukaresti látogatásukról visszatérve.

Előfordult, hogy Henry Kissinger kritikájától védtek meg Románia MFN-státuszát,⁶⁵ de zömében az MFN-státusz meghosszabbításáról tartott kongresszusi meghallgatásokon vetették latba tekintélyüket. Emlékezetes pillanat következett be az 1982-es meghosszabbítás kapcsán tartott egyik fogadáson, ahol a Romániát támogató zsidó vezetők és Moses Rosen, valamint más politikusok és befolyásos személyiségek adták elő álláspontjukat. Itt Jacob Birnbaum, egy kelet-európai zsidó szervezet⁶⁶ vezetője és a Spitzer, Rosen és Bronfman közötti vita veszekedésé fajult.⁶⁷ Természetesen végül a három támogónak sikerült meggyőzni a kong-

resszust a státusz meghosszabbításának „fontosságáról”.

Kérdéses azonban, hogy milyen megfontolásból protezsálták Románia érdekeit ezek a szervezetek? Ugyanis minden kétséget kizárólag tudták, hogy Románia elnyomó és kivándorlást korlátozó politikát folytat. Példának okáért 1987-ben Edgar Bronfman kijelentette, hogy támogatja Románia MFN-státuszának meghosszabbítását, de ezt pusztán félelemből teszi, mivel csak így tudja szavatolni 20 ezer romániai zsidó biztonságát.⁶⁸ Egy, a háttérben meghúzódó alku körvonalai rajzolódnak ki a SZER dokumentumaiból, amely Izraelt is érinti. Az 1981-ben tartott kongresszusi meghallgatáson Jack Spitzer felfedte, hogy 1979-ben a nagyobb amerikai zsidó szervezetek vezetői megegyezésre jutottak a román hatóságokkal az Izraelbe történő kivándorlást illetően, ők ezt a megegyezést betartása alapján – amit Románia teljesített eddig – támogatják az ország MFN-státuszának meghosszabbítását.⁶⁹ Feltételezhetőleg már korábban is született egy ilyen informális paktum.

Úgy tűnik, hogy Ceaușescu alkut kötött az amerikai zsidó szervezetek vezetőivel, hogy az Izraellel kötött megállapodás alapján engedélyezi a megállapodásban meghatározott zsidó kivándorlást – amiért még Izraelből pénzt is bezsebelt –, cserébe „igényelte” a szervezetek támogatását a státusz elnyerésében. A gyakori találkozók valószínűleg a megállapodás megerősítésére és a kvóták ellenőrzésére szolgáltak. Az amerikai zsidó szervezetek ebben az esetben Izraelt a román alija – amely létfontosságú volt Izrael számára – elősegítésével támogatták. Radu Ioanid hasonló megállapításra jutott, szerinte Ceaușescu egyenesen megzsarolta Izraelt, miszerint ha nem támogatják a státusz megszerzésében, leállítja a zsidók kivándorlását.⁷⁰

Azonban a feltárt források tükrében Rosen azon állítása erősen megkérdőjelezhető, hogy ő szembeállt az amerikai zsidó szervezetekkel és Izraellel, akik zsarolni próbálták Ceaușescut és megakadályozni az MFN-státusz meghosszabbítását.⁷¹ Mindez már csak azért sem helytálló állítás, mivel Yosef Govrin – aki az Izrael nagyköveti tisztségét töltötte be Romániában 1985 és 1989 között – bevallotta, hogy az amerikai zsidó szervezetekkel karöltve termékeny lobbytevékenységet fejtettek ki Románia MFN-státuszának megszerzéséért.⁷²

A propaganda célcsoportja, az Egyesült Államok döntéshozói, évről évre egyre szkeptikusabban szemlélték a Ceaușescu-rezsim zsidópolitikáját. Az amerikai politikai életben egy jól elhatárolható szakadás jött létre Románia MFN-státusa kapcsán. Míg a Fehér Ház és a State Department – a külpo-

Golda Meir és Nicolae Ceaușescu

litikai célokot előtérbe helyezve – inkább hajlandónak mutatkoztak a román álláspont elfogadására és az MFN-státusz meghosszabbításának jóváhagyására,⁷³ addig a kongresszusi képviselők és szenátorok,⁷⁴ akik a román narratíva mellett nagyon sok egyéni, Románia katasztrófális emberjogi helyzetét ecsetelő beszámolóval is szembesültek, a státusz visszavonásáért kardoskodtak. Az előbbieket célja minden bizonnyal az volt, hogy fokozzák Románia távolodását Moszkvától.

A zsidóság mint Ceaușescu túsza

A román rezsim legfontosabb ütőkártyája minden bizonnyal saját zsidó lakossága volt, amelyet túszenként tartott fogva és használt a kereskedelmi státusz megszerzéséért. Viszont az amerikai döntéshozók évről évre egyre több kritikát fogalmaztak meg a zsidó kivándorlás korlátozásával és alacsony számával kapcsolatban. Ceaușescu a hosszabbításról való döntés előtt és közben, illetve amikor Románia a Kongresszus vizsgálatának célkeresztjébe került, felgyorsította a kivándorlást, majd a hosszabbítás megadása után visszaállította „normális” sebességre.⁷⁵ Emellett mindig fenntartotta annak lehetőségét, hogy teljesen beszüntesse a teljes kivándorlást, ami Washington számára azt jelentette, hogy romba döntené a kivándorlás és a zsidók bánásmódja terén megvalósított „sikereket”.⁷⁶ Ez a gyakorlat a SZER dokumentumaiból is tisztán kiviláglik.

Románia szinte minden évben azzal a fenyegetéssel találta szembe magát, hogy visszavonják az MFN-státuszát, ha nem változtat az emberi jogok kezelésének és a zsidó kivándorlásnak a gyakorlatán. Azonban a Ceaușescu-rezsim hozzáállásában nemhogy javulás, de visszafejlődés mutatható ki

ezen a téren, amelyet az amerikai kongresszusi képviselők és nyugati emberjogi szervezetek is érzékeltek. Azért, hogy a fokozódó kritikák ellenébe mégis elnyerjék a státuszt, a Ceaușescu-rezsim a propagandagépezetet használta fel, így Moses Rosent és az amerikai zsidó szervezeteket. Emellett a zsidó lakosságot túszként tartotta az országban, a kivándorlók számának manipulálásával és a kivándorlás beszüntetésével fenyegetőzve hatott az amerikai döntéshozókra.

Ahogy láttuk, a propagandakampánynak nem az volt a célja, hogy a román sajtón keresztül megmutassák a világnak a romániai zsidóság kiváltságos helyzetét és szabad kivándorláshoz való jogukat, inkább egy specifikus csatornán (Moses Rosenen és nemzetközi zsidó szervezeteken) keresztül egy meghatározott célcsoport számára szállították a román narratívát. Ebbe a csoportba az Amerikai Egyesült Államok döntéshozói, a nyugati közvélemény és a nyugati zsidó közösségek tartoztak. A propaganda sikeresnek bizonyult, mivel Románia közel 15 évig élvezhette az MFN-státusz előnyeit, annak ellenére, hogy távol állt a státusz által előírtak teljesítésétől. Mindez a román politika, diplomácia és média – és minden bizonnyal a román titkosszolgálat – jól kidolgozott és háttérből irányított akciójának köszönhető.

Az itt bemutatott Románia-kép szorosan illeszkedik az elmúlt évtizedben írt tudományos munkák sorába, amelyek Romániát befele egy elnyomó, erősen diktatórikus, a zsidó kisebbséget teljes kontroll alatt tartó hatalomnak,⁷⁷ míg külpolitikájában cél(pénz)orientált, zsaroló, akár a saját lakosságát is eladni képes országnak festik le.⁷⁸ A Román Kommunista vezetés hatalmas „bravúrt” vitt végbe az államszocialista éra második felében: úgy sikerült megszabadulnia a mélyen gyűlölt zsidó kisebbségtől, hogy kétszeres profitot ért el, egyfelől Izraeltől kapott fejpénz, másfelől 14 évig elnyerte az MFN-státuszt és annak több millió dolláros hasznát.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK

Levéltári Források

HU OSA 300 Records of Radio Free Europe/Radio Liberty Research Institute/HU OSA 300-60 Romanian Unit/
HU OSA 300-60-1 Subject Files:
Ethnic minorities/ Jews (1948–1989)
Ethnic Minorities: Jews: Emigration., 1959–1983
Exile: Possibilities of emigration
Foreign Relation/Relation with other countries:
Israel/General (1952–1989)
HU OSA 300-60-4 Romanian Monitoring,
HU OSA 300-60-5 Romanian Press Survey

Bibliográfia

- Andreescu, Andreea – Nastasă, Lucian – Varga, Andrea: *Minorități Etnoculturale. Mărturiu documentare. Evreii din România (1945–1965) [Etnokulturális kisebbség. Írásos tanúvalomások. Zsidók Romániában (1945–1965)]*. Centru de Resurse Deiversitate Etnoculturală, Cluj Napoca, 2003.
- Anca Ciuciu: *Acțiunea "Credincioșul". Urmărirea informativă a șef rabinului dr. Moses Rosen și a comunității evreiești [„Hívő” akció...]*. Editura Hasefer, 2008.
- Cezar Stanciu: Romania and the Six Day War. In: *Middle Eastern Studies*, 2014, 50. kötet, 5. sz.
- Dennis Deletant: *Communist Terror in Romania: Gheorghiu-Dej and the Police State, 1948–1965*. St. Martin's Press, New York, 1999.
- Ioanid, Radu: *The ransom of the Jews: The story of the extraordinary secret bargain between Romania and Israel*. Dee, Ivan R. Publisher, Chicago, 2005.
- Kirk, Roger – Raceanu, Mircea: *Romania versus the United States: Diplomacy of the absurd 1985–1989*. Palgrave Macmillan, 1994.
- Lazăr, Natalia: Valurile de emigrare a evreilor din România în perioada 1958–1965 [A romániai zsidók kivándorlásának értéke az 1958 és 1965 közötti időszakban]. In: *Buletinul Centrului*. Muzeului și Arhivei Istorice a Evreilor din România. 14–15. sz., (szerk.) Rotman Liviu és Lazăr Natalia, Editura Hasefer, București, 2012.
- Mink András: The Archives in Munich. In: (szerk.) Leszek Pudlowski – Iván Székely: *Open Society Archives*. Open Society Archives at Central European University, Budapest, 1999.
- Moses Rosen – Joseph Finklestone: *Dangers, tests and miracles: The remarkable life story of Chief Rabbi Rosen of Romania*. Weidenfeld and Nicolson, 1990.
- Pacepa, Ion: *Vörös horizontok. Egy román kémfőnök vallomásai*. I. H. Printing Company New Brunswick, New Jersey, 1994.
- Rév István: The enemy archives In: (szerk.) Leszek Pudlowski – Iván Székely: *Open Society Archives*. Open Society Archives at Central European University, Budapest, 1999.
- Rotman, Liviu: Romanian Jewry: The first decade after the Holocaust. In: Randolph L. Braham: *The Tragedy of Romanian Jewry*. Rosenthal Institute for Holocaust Studies, and Graduate Center/The City University of New York. East European Monographs. Holocaust Studies Series, no. 404. New York, Columbia University Press, 1994.
- Sana Krasikov: Declassified KGB Study Illuminates Early Years of Soviet Jewish Emigration. In: *Forward*. December 12, 2007 (<http://forward.com/news/12254/declassified-kgb-study-illuminates-early-years-of-00966/> 2016-08-04).
- Tibori Szabó Zoltán: Az erdélyi zsidó közösség sorsa a második világháborút követő időszakban (1945–1948). *Korunk*. 2004, 14 évf. 8 sz.
- Yosef Govrin: *Israeli-Romanian relations at the end of the Ceaușescu era: As seen by Israel's ambassador to Romania 1985-1989*. Routledge, 2014.

JEGYZETEK

- ¹ A kutatást ehhez a tanulmányhoz részben a Közép-Európai Egyetem támogatta, a Visegrad Foundation ösztöndíján keresztül. Az itt kifejtett nézetek a szerző saját véleményét képviselik, de nem feltétlenül tükrözik a KEE véleményét.

- ² Radu Ioanid: *The ransom of the Jews: The story of the extraordinary secret bargain between Romania and Israel*. Dee, Ivan R. Publisher, Chicago, 2005.
- ³ Roger Kirk, Mircea Raceanu: *Romania versus the United States: Diplomacy of the absurd 1985–1989*. Palgrave Macmillan, 1994; Yosef Govrin: *Israeli-Romanian Relations at the end of the Ceausescu era: As seen by Israel's ambassador to Romania 1985–1989*. Routledge, 2014.
- ⁴ Moses Rosen, Joseph Finklestone: *Dangers, tests and miracles: The remarkable life story of Chief Rabbi Rosen of Romania*. Weidenfeld and Nicolson, 1990.
- ⁵ Rév István: "The enemy archives." In: (szerk.) Leszek Podlowski, Iván Székely: *Open Society Archives*. Open Society Archives at Central European University, Budapest, 1999. 15.
- ⁶ Mink András: "The Archives in Munich." In: (szerk.) Leszek Podlowski, Iván Székely: *Open Society Archives*. Open Society Archives at Central European University, Budapest, 1999. 41.
- ⁷ Mink András: i. m. 41–42.
- ⁸ Azonban a tételben szereplő történeteket nem tekintették teljes igazságnak. Az iroda munkatársai az információkat összehasonlították más csatornán érkezett információkkal, emellett igyekeztek kiszűrni a túlzó elemeket. Ezután egy összefoglalóval és saját megjegyzéseikkel látták el őket, tudatva az intézmény munkatársaival a tartalmazott információ hiteleségét.
- ⁹ Liviu Rotman: "Romanian Jewry: The first decade after the Holocaust." In: Randolph L. Braham: *The Tragedy of Romanian Jewry*. Rosenthal Institute for Holocaust Studies, and Graduate Center/The City University of New York. East European Monographs. Holocaust Studies Series, 404. sz. New York, Columbia University Press, 1994. 287.
- ¹⁰ Tibori Szabó Zoltán: „Az erdélyi zsidó közösség sorsa a második világháborút követő időszakban (1945–1948).” *Korunk*. 2004, 14. évf. 8 sz. 62.
- ¹¹ Dennis Deletant: *Communist Terror in Romania: Gheorghiu-Dej and the Police State, 1948–1965*. St. Martin's Press, New York, 1999., 281–282.
- ¹² Cezar Stanciu: „Romania and the Six Day War.” In: *Middle Eastern Studies*, 2014, 50. kötet, 5. szám. 792.
- ¹³ Dennis Deletant: i. m. 284.
- ¹⁴ Radu Ioanid: i. m. 82.
- ¹⁵ Roger Kirk: i. m. 4–5.
- ¹⁶ Sana Krasikov: „Declassified KGB Study Illuminates Early Years of Soviet Jewish Emigration.” In: *Forward*. 2007. December 12. (<http://forward.com/news/12254/declassified-kgb-study-illuminates-early-years-of-00966/> 2016-08-04).
- ¹⁷ Roger Kirk. i. m. 5.
- ¹⁸ Roger Kirk. i. m. 6.
- ¹⁹ Andreea Andreescu, Lucian Nastasă, Andrea Varga: *Minorități Etnoculturale. Mărturiu documentare. Evreii Din România (1945–1965) [Etnokulturális kisebbség. Írásois tanúvalomások. Zsidók Romániában (1945–1965)]*. Centru de Resurse Deversitate Etnoculturală, Cluj Napoca, 2003. 27, 38–42.
- ²⁰ „Evreii din RPR se bucura de libertata [A Zsidók RSZK-ban élvezik a szabadságot]”. In: *Lumea Noastra*. 1956. június 10. OSA, SZER fond., 193 doboz., 1100 Ethnic minorities: Jews (1954–1956) iratcsomó; „Jewish life in Romania”. In: *Jewish Chronicle*, 1956. Július 6. OSA, SZER f., 193 d., 1100 (1954–1956) i; Tétel: 313/63. szám, 1963. Február 7. OSA, SZER f., 194 d., 1100 (1960–1962) i; „Romanian Rabbi say no antisemitism.” In: *CN* 149, 1965. Július 12. OSA, SZER f., 194 d., 1100 (1960–1962) i;
- ²¹ Radu Ioanid: i. m. 101.
- ²² Anca Ciuciu: *Acțiunea "Credinciosul". Urmărirea informativă a șef rabinului dr. Moses Rosen și a comunității evreiești [„Hívő” akció...].* Editura Hasefer, 2008. 10–11.
- ²³ Tétel 1526/55 sz., 1955. március 2. OSA SZER f., 203 d., 1205 Exile: Possibilities of emigration (1955–1958) i.
- ²⁴ Tétel 1407/61 sz., 1961. OSA SZER f., 194 d., 1100 (1960–1962) i.
- ²⁵ Natalia Lazăr szerint erre három indok miatt volt szükség: először is azt sugallták, hogy megoldották a nemzeti kérdést az országban, másodsor igyekeztek azt a látszatot kelteni, hogy az emberek nem akarják elhagyni a kommunista Romániát és végül az arab államok neheztelése miatt. Lásd: Natalia Lazăr: „Valurile de emigrare a evreilor din România în perioada 1958–1965.” In: *Buletinul Centrului, Muzeului și Arhivei Istorice a Evreilor din România*. 2012, 14–15. szám, 311.
- ²⁶ „Jews talk of freedoms.” In: *CURT*, 1966. Augusztus 8. OSA SZER f., 194 d., 1100 (1967–1976) i.
- ²⁷ „American Jewish leaders endorse Romania's NFN.” In: 110217 számú jelentés, 1980. OSA, SZER f., 195 d., 1100 (1977–1981) i.
- ²⁸ „Romanian Rabbi says Jewish communist needs support from abroad.” In: *EAST*, 1979. Szeptember 26. OSA, SZER f., 195 d., 1100 (1959–1983) i.
- ²⁹ „Rosen appeal sent to UPI in Belgrad.” In: *E/W*, 1979. Július 7. OSA, SZER f., 195 d., 1100 (1977–1981) i.
- ³⁰ „Rabbi Rosen on Romaninan Jews.” In: *E/W*, 1974. Február 6. OSA, SZER f., 194 d., 1100 (1960–1962) i.
- ³¹ „Reuters on World Jewish congress.” In: *WORLD*, 1985. Január 28. OSA, SZER f., 195 d., 1100 (1985–1986) i.
- ³² „Rabbi Rosen told about arrest in synagouge fire case.” In: *EAST*, 1986. November 8. OSA, SZER f., 195 d., 1100 (1985–1986) i.
- ³³ Corneliu Vadim Tudor (1949–2015): Nacionalista, rasszista, a kisebbségeket megbélyegző román politikus, közszereplő. Pályáját íróként, költőként kezdte, majd az újságírásban helyezkedett el. 1989 után aktívan részt vállalt a román politikai életben, saját pártot is létrehozott.
- ³⁴ „Rabbi criticizes AS group in Ro.” In: *EAST*, 1984. December 11. OSA, SZER f., 195 d., 1100 (1982–1984) i.
- ³⁵ „US Jewish leader travelling to Romania.” In: *E/W*, 1986. November 29. OSA, SZER f., 195 d., 1100 (1985–1986) i.
- ³⁶ Tétel: 4559/58. sz. 1958. Szeptember 26. OSA, SZER f., 193 d., 1100 (1958) i.
- ³⁷ Tétel: 1006/63. sz. 1963. Május 14. OSA, SZER f., 194 d., 1100 (1963–1966) i.
- ³⁸ Tétel: 1554/62. sz. 1962. Augusztus 2. OSA, SZER f., 194 d., 1100 (1960–1962) i.
- ³⁹ „A poignant time for Romanian's Jews.” In: *EAST*, 1985. Szeptember 26. OSA, SZER f., 195 d., 1100 (1985–1986) i.
- ⁴⁰ „Germans and jews held for ransom”. In: *EAST*, 1985. november 5. OSA, SZER f., 195 d., 1100 (1985–1986) i.
- ⁴¹ Ion Mihai Pacepa: „Ceausescu: America's most favored tyrant” In: *E/W*, 13 november 1985. OSA, SZER f., 195 d., 1100 (1985–1986) i.
- ⁴² Így járt a házaspár, amelynek egyik tagja zsidó származású volt, a másik pedig az egy magas rangú pártkader lánya. Miután megtagadták a fiatal párttól a kiutazási engedélyt, éhségsztrájkjal próbálták elérni céljukat. Lásd: „Romanian couple refused visas to Israel, said on Hunger strike.” In: *C/W*, 1982. Július 24. OSA, SZER f., 195 d., 1100 (1982–1984) i.

- ⁴³ A legfontosabb kritikák az eljárás hosszára vonatkoztak, mivel legtöbb esetben 6-12 hónapig tartott az engedély és útlevelek kiállítását. Másodsorban tapasztalhatóak voltak a kivándorlók elleni jogkorlátozó intézkedések, mint munkahelytől való megfosztás és zaklatások. Lásd: „Four Jews in Romanian.” In: *EAST*, 1982. Augusztus 16. OSA, SZER f., 195 d., 1100 (1982–1984) i.; „Germans and Jews held for ransom.” i. m.
- ⁴⁴ „Several members of the US congress today criticised Rumaniana emigration policies.” In: *E/W*, 1976. Szeptember 8. OSA, SZER f., 203. d., 1205 (1970–1976) i.;
- ⁴⁵ A román sajtóban a kivándorlást szinte teljesen mellőzték, amikor mégis említést tesznek róla, azt szigorúan humanitárius okok és a családegyesítés kapcsán teszik, de akár elítélő nyilatkozatokkal is találkozhatunk a 80-as években. Ez a gyakorlat minden bizonnyal az arab államok miatt alakult ki így. Lásd: Radu Ioanid: i. m. 78–79; „Interview with Ceausescu”. In: *EAST*. 1974. Augusztus 9. OSA, SZER f., 205. d., 1205 (1970–1976) i.;
- ⁴⁶ „Jewish life in Romania.” i. m.
- ⁴⁷ Egy példa: „Chief rabbi of Romania ending visit in US.” In: *CN168*, 1977. Április 19. OSA, SZER f., 195 d., 1100 (1977–1981) i.
- ⁴⁸ Moses Rosen: i. m. 245.
- ⁴⁹ Roger Kirk: i. m. 60–75.
- ⁵⁰ „Romanian emigration tax said to affect few Jews.” In: *EAST*, 1983. Március 18. OSA, SZER f., 195 d., 1100 (1982–1984) i.
- ⁵¹ „Rosen appeal sent to UPI in Belgrad.” i. m.
- ⁵² Moses Rosen: i. m. 245.
- ⁵³ „Rabbi concerned by AS poem and Fire at synagouge.” In: *Romanian SR15*, 1986. November 26. OSA, SZER f., 195 d., 1100 (1985–1986) i.
- ⁵⁴ „AP on Palmer speech/rabbi Rosen interview.” In: *E/W*, 1987. Május 06. OSA, SZER f., 195 d., 1100 (1987–1988) i.
- ⁵⁵ Moses Rosen: i. m. 245.
- ⁵⁶ Roger Kirik. i. m. 6; Yosef Govrin. i. m. 18, 88.
- ⁵⁷ Rosen 1956 előtt is teljes mértékben kiszolgált a kommunista vezetést, igaz ekkor még a cionizmus- és Izrael-ellenes retorika volt terítéken. Lásd: Moses Rosen „átka” izrael és Ben Gurion ellen. *Hatikva*. 1953. szeptember 3.
- ⁵⁸ Radu Ioanid: i. m. 102; Ion Pacepa: *Vörös horizontok. Egy román kémfőnök vallomásai*. I. H. Printing Company New Brunswick, New Jersey. 1994. 242.
- ⁵⁹ „The Homeland that cannot last.” In: *EAST*. 1985. Szeptember 26. OSA, SZER f., 195 d., 1100 (1985–1986) i.
- ⁶⁰ Angolul: American Jewish Committee
- ⁶¹ Angolul: Major American Jewish Organizations
- ⁶² „Ceausescu meets Goldman.” In: *WORLD*, 1975. Október 20. OSA, SZER f., 194 d., 1100 (1967–1976) i.
- ⁶³ „Intro Romania.” 1975. Június 24. In: *E/W*, SZER f., 195 d., 1100 Emigration (1959–1983) i.
- ⁶⁴ „Rabbi Schindler Concludes Romanian visit.” In: *E/W*, 1976. November 17. OSA, SZER f., 194 d., 1100 (1967–1976) i.
- ⁶⁵ „B'nai B'rith defends Jackson Vanik amendment.” In: *E/W*, 1983. június 29. OSA, SZER f., 195 d., 1100 (1982–1984) i.
- ⁶⁶ A szervezet neve: Center for Russian and East European Jewry
- ⁶⁷ „Senate panel holds hearing today on MFN.” In: *E/W*, 1982. Augusztus 10. OSA, SZER f., 195 d., 1100 (1982–1984) i.
- ⁶⁸ „Reuter on World Jewish Congress Conference and Romania.” In: *E/W*, 1987. Május 6. OSA, SZER f., 195 d., 1100 (1987–1988) i.
- ⁶⁹ „MFN hearing dominated by discussion of Romania.” In: *E/W*, 1981. Június 23. OSA, SZER f., 195 d., 110 Emigration (1959–1983) i.
- ⁷⁰ Radu Ioanid: i. m. 151.
- ⁷¹ Moses Rosen: i. m. 253–256
- ⁷² Yosef Govrin: i. m. 90–91, 99.
- ⁷³ „MFN Romania, Hungary and China again.” In: *E/W*, 1983. július 15. OSA, SZER f., 204 d., 1205 Exile: Possibilities of emigration, (1983) i.
- ⁷⁴ „Congressmen write Romanian ambassador on MFN.” In: *E/W*, 1982. Augusztus 7. OSA, SZER f., 204 d., 1205 (1982) i.
- ⁷⁵ Radu Ioanid: i. m. 154–155; Yosef Govrin. i. m. 262.
- ⁷⁶ „Reuters on World Jewish Congress Conference and Romania.” i. m.
- ⁷⁷ Lásd Ana Ciuciu: i. m. 5–15.
- ⁷⁸ Radu Ioanid: i. m.

Fotó: Kőbányai János

2017. április 9.